

KÖPECFI BÉLA: A RÁKÓCFI-SZABADSÁGHARC ÉS FRANCIAORSZÁG

Bp. 1966. Akadémiai K. 479 I. 21 t. 1 férk. mell.

Köpeczi Béla monográfiája kettős célt tűzött maga elé: egyrészt II. Rákóczi Ferenc és Franciaország diplomáciai kapcsolatainak felderítését, másfelől a XVIII. század eleji politikai gondolkodás vizsgálatát, illetőleg annak bemutatását, hogy milyen kép alakult ki a magyar szabadságharcról a francia közvéleményben. Az első kérdés alapos megvilágítása alkalmas a hazai nemesi-nacionalista vagy szellemtörténeti torzítások helyreigazítására, a másik pedig a „nemzetkarakterológiaiakkal” üzőtt visszaélések bírálata. A Rákóczi-kor külpolitikájának régebbi vizsgálói érveket kerestek benne az osztrák–magyar kiegyezés vagy a függetlenségi párti ideológia, az „egyedül vagyunk”-elmélet vagy a „mély magyarság” igazolására; Rákóczi személyes művének megismertetésére, vezető gondolatának helyes feltárására viszont kevés történet. — A másik kérdés, az ún. hungarológia által vizsgált magyarság-kép igazi bemutatása és kritikai szemlélete nem kevésbé fontos és politikailag is időszerű. Helyeslehetjük a szerzőnek azt a Marxra támaszkodó megállapítását, hogy a kor tudatának vizsgálata, ezáltal a külföldi kortársi tudat ismertetése, nagy haszonnal jár. „Úgy hiszem — írja a szerző — nem érdektelen megvizsgálni, hogy ebben az eszmei-politikai légkörben, az „európai tudat válsága” idején, ahogy P. Hazard nevezte ezt az időszakot, a korabeli „szellemi Európa” a Rákóczi-szabadságharcot a haladásért folyó egyetemes küzdelem egyik mozzanatának látja-e vagy pedig visszahúzó erőt fedez fel benne. Mellesleg ez a vizsgálat — éppen összehasonlító módszerével elősegítheti a Rákóczi-szabadságharc ideológiájának jobb megértését” (11. l.). Az ilyen eszmetörténeti kutatások mai közvéleményformáló hatása sem jelentéktelen, hiszen alkalmas makacsul élő illúziók, a magyarságról kialakított hazai vagy külföldi tévhitiek rombolására. Köpeczi Béla mint irodalomtörténész világosan látja, hogy a ma világszerte folyó összehasonlító irodalomtörténeti kutatások is „elsősorban történeti és eszmetörténeti s nem esztétikai eredményekhez fognak vezetni, mégha a legnagyobb írók műveiben vizsgálják is majd az Angliáról vagy Olaszországról kialakult képet” (17. l.).

Az előtűnt fekvő monográfia első része a Rákóczi-szabadságharc diplomácia-történetének bemutatása. Nagy nemzeti-függetlenségi küzdelmünk külpolitikája mindig szenvedélyesen érdekelte a magyar történelmi kutatást, a források teljes feltárásáig azonban mindmáig nem jutottunk el. Igen tekintélyes iratanyag látott napvilágot az *Archivum Rákóczianum* köteteiben, a II. diplomáciai

osztályból sajnos csak a Simonyi Ernő által gyűjtött angol okmányok. Mint pozitivisták aktapublikáció nagy figyelmet érdemel a Joseph Fiedler által közölt *Actenstücke*. . . (1855), Kőkényesdi László és Klement János diplomáciai működésének leveleskönyve. Nagy lépést jelentett Rákóczi külpolitikájának világos áttekintése felé Ráday Pál iratainak 1955-ben megkezdett, de — sajnos — mindmáig befejezetlen kiadása. Sok külpolitikai vonatkozást tartalmaznak Lukinich Imre művei: *II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története és okirattára* (1935) és *A szatmári béke története és okirattára* (1925). Ha mindehhez hozzávesszük azt a számos összefoglaló feldolgozást, amely II. Rákóczi Ferenc külpolitikáját értékeli, bátran támadhat az a benyomásunk, hogy a szabadságharc külföldi összeköttetései ügyében — a forrásanyag kétségtelen hézagai ellenére is — elég világosan látunk. Ezt a magabiztos felfogást cáfolja meg Köpeczi Béla jelentékeny mértékben új anyagra, a Francia Külügyminisztérium okmányaira támaszkodó monográfiája. Nem állítható természetesen, hogy az eddigi kutatás semmit sem ismert a Quai d'Orsay levéltárából: Emile Piliának, a sajnálatosan hamar eltűnt kiváló francia kutatónak az 1935-ös Rákóczi-émlékkönyvben megjelent szép tanulmánya a francia diplomáciai iratanyagának ismeretére mutat, ő viszont a magyar kiadványok világában nem volt otthonos, a Rákóczi-kori magyar–francia külügyi kapcsolatok helyes értékelését tehát ő sem tudta megoldani. Az oly hazai szakértőt pedig, aminő Szekfű Gyula volt, alapjában véve Habsburg-barát koncepciója vezette tévútra.

Köpeczi Béla könyvének kiemelkedő jelentősége tehát abban áll, hogy a Rákóczi-szabadságharc külpolitikájának megvilágítására eddig jórészt ismeretlen, soha fel nem használt anyagot közöl, mégpedig igen nagy bőségben, egyéb, a magyar kutatás által feltárt adatokkal egybevetve. Mint az *Előszó*ban kifejti, az iratanyagot évekkel ezelőtt Párizsban gyűjtötte, és csak dicsérnünk lehet azt a céltudatos, rendszerező munkát, amellyel egybeállította és a hazai kutatás számára feldolgozta. Úgy érezzük, hogy irodalomtörténeti folyóiratunk olvasói számára is szükséges e körültekintő munkának legalább egyetlen példa segítségével történő bemutatása.

A szécsényi országgyűlés összehívásának indokai között eddig csaknem kizárólag belpolitikai szerepek. Vetési Kőkényesdi Lászlónak, Rákóczi árulóvá lett franciaországi megbízottjának egy 1715-ös, III. Károlyhoz intézett mémoiresében azt olvas-

suk, hogy a „magyar lázadók” 1705 közepén, tehát még az országgyűlés összehívása előtt sürgették a francia szövetség megkötését, Rákóczi azonban XIV. Lajos vonakodása miatt lemondott róla. Nem így van! Éppen Kőkényesdi tesz — felhatalmazás nélkül — előterjesztést a szövetség megkötésére. Pierre Des Alleurs márkí, a Rákóczi mellett működő francia megbízott szintén azt jelenti, hogy Rákóczi egyelőre lemond a szövetségről. Evvel saját rábeszélő ügyességét kívánja előtérbe állítani. Neki sincs igaza! Rákóczi még a Des Alleursrel folytatott beszélgetés napján (1705. nov. 25-én) maga ír XIV. Lajosnak, s kijelenti, hogy mint megválasztott erdélyi fejedelem nyomatékosan kívánja a szövetséget. Ezt a perdöntő levelet (Corr. pol. Hongrie, 12. köt. 128—129. fol.) eddig senki sem ismerte. A régebbi magyar történetírás Kőkényesdi tendenciózusan átírt okmányai alapján nem látta világosan a szécsényi országgyűlés összehívásának hátterét, noha Rákóczi már ezen a diétán fel akarta vetni a Habsburgok trónfosztásának gondolatát, hogy a francia diplomácia fő kifogását, a szuverénitás hiányát eltávolítsa a szövetségkötés útjából.

A könyv első felének legfontosabb, az eredményeket summázó fejezete *Történelmi mérleg* címet visel (251—277. l.). A szerző kutatásai világosan igazolják, hogy elutasítandó a Habsburg-párti történetírás által felvetett, de a polgári-liberális történelmi irodalomban is tovább élő, sőt a marxista historiográfiában is felbukkanó állítás, hogy Rákóczi a francia külpolitikai hitegetés csapdájába esett, s lényeges segítséget nem kapott. Ez így nem felel meg a tényeknek! Rákóczi célja Magyarország teljes függetlenségének vagy legalább Erdély önállóságának biztosítása volt. Ennek a törekvésnek logikus következményeként került sor a trónfosztásra, nélküle sem Versailles, sem a Porta nem tárgyalhatott volna komolyan a fejedellemmel. Az önálló Erdély nem volt „szuverénitási komplexum” vagy „kiméra”, mint Szekfü Gyula állítja, Rákóczi nyugodtan feltételezhette, hogy az európai egyensúly érdeke volt, garantálása nem lett volna lehetetlen a XVIII. század elején, a kisfejedelemségek világában. Kőpecei Bélának ezt a tételét — noha ellentét az egész eddigi magyar történetírás felfogásával — szívesen tesszük magunkévá, és utalunk arra, hogy a nagy realpolitikus, Bethlen Miklós szintén Erdély önállóságáról szövögetett terveket, noha az európai erőviszonyoknak nem volt rossz ismerője. — Rákóczi kezdettől fogva tudta, hogy az általa kifizűzött célok belső erőforrásokból nem oldhatók meg, egyetlen természetes szövetségként Franciaország kínálkozott. A francia segítség, ha nem is volt sok, jelentéktelennek sem mondható. Rákóczi 1708 végéig komoly pénzüsszeget kapott,

noha XIV. Lajos érdemtelenebb szövetségesei — pl. a kölni választó — jóval többet kaptak. A katonai segítség nem volt számottevő, annál inkább a diplomáciai támogatás. XIV. Lajos, ha nem kötött is formális szövetséget Rákóczival, erdélyi fejedelemségét elismerte, a svéd udvarban, a Portán állandóan támogatta. A kuruc ügyet felvettette az általános béketárgyalások napirendjére is. Franciaország azért nem adott nagyobb segítséget, mert nem bízott a kurucok katonai erejében, maga is végzetesen meggyengült 1705-re. XIV. Lajos 1709-ben már saját unokáját, Anjou Fülöpöt is cserben akarta hagyni. A legnagyobb hiba azonban — fejti ki könyvünk szerzője — a francia diplomácia konzervatív szemlélete volt: mereven ragaszkodott a hagyományos svéd és török orientációhoz, elutasította Rákóczi orosz tájékozódását, noha ez a lépés egyenesen a vezérlő fejedelem politikai éleslátásáról tanúskodott, s a jövő e téren őt igazolta.

Kiválóan sikerült a Rákóczival érintkező diplomaták, főként Des Alleurs szerepének mérlegelése: ez utóbbi nem egy ponton jó érzékkel ismerte fel a magyar feudális viszonyok gyengeségeit, helyzetképei olykor a kuruc versek keserű elégedetlenségének párhuzamai (lásd pl. a 132. lapon idézett beszámolót a főtisztek alkalmatlanságáról és a rézpénzről, „amely csak a nép kezében van”!) ennek ellenére mégsem tárgyilagosan, teljesen a konzervatív francia külpolitika nézőpontjából készültek, sőt a magyarságról kialakult százados kliséket húztak rá a sokszínű valóságra. Des Alleurs legtöbbször az objektív körülményeket is szubjektív rosszindulattal magyarázta, Rákóczit alaptalanul befeketítette, a francia udvart rossz irányban befolyásolta, s még azt a támogatást is csökkentette, amelyet XIV. Lajos adni tudott. Nagyon plasztikus Kőpecei Béla megállapítása: a francia diplomácia a saját érdekei szempontjából is rossz politikát folytatott Magyarországon. Rákóczit nem ámitotta el a francia külpolitika, a most bemutatott új iratanyag számos dokumentuma bizonyítja: a fejedelem világosan látta a versailles-i diplomácia hibáit. Legnagyobb érdeme az volt a fejedelemnek, hogy tántoríthatatlanul ragaszkodott a függetlenséghez, s ezért, nem pedig a francia külügyi vezetés intrikái következtében nem egyezett meg Béccsel. Rákóczi külpolitikája nem volt irreális, csak az erő hiányzott a keresztülvitelére. Kőpecei Bélának itt ismeretett és több száz adattal igazolt diplomácia-történelmi összefoglalása, nézetünk szerint, hiteles és európai látvátul.

A monográfia második fő része *A Rákóczi-szabadságharc és a francia közvélemény* címet visel, s adatok légiójának tükrében mutatja be a nagy magyar küzdelem nyugat-európai visszhangját, sőt ennek kapcsán azt is, hogyan

vélekedett a francia közvélemény általában a magyar nemzetéről. A XVIII. század eleji Európa politikai-eszmei képének bemutatása után a XIV. Lajos korabeli sajtóviszonyok tisztázása, majd a magyarországi hírforrásoknak, a Rákóczi-szabadságharc külföldi propagandájának ismertetése következik. Maga a francia visszhang négy nagy fejezetben bontakozik ki: a sajtó, a folyóiratok és pamfletek, a földrajzi és történelmi irodalom, végül a szépirodalom adatainak rendszerezésében. A XVII. század végének, a XVIII. század elejének szellemi körképét megrajzoló gondos és legjobb modern irodalom alapján készült fejezetet két ponton érzem még kiegészíthetőnek: az egyik a társadalmi szerződés problematikája, amelyre az angol puritánok (pl. D. Fenner) vagy a híres Althusius elvei legalább annyi hatást gyakoroltak, mint Grotius, Hobbes és Locke elméletei, másfelől az ellenállási jog protestáns teoretikusait feltétlenül befolyásolta Calvin *Institutio*jának közismert tétele, amely az ellenállást nemcsak megengedi, hanem egyenesen követeli „a királyok dühöngő önkényével szemben.”

Az irodalomtörténet szakembere valamennyi fejezetben talál számos érdekes, sőt nélkülözhetetlen adalékot, új tudnivalót. Kőpeczi Béla pl. a régebbi hazai szakirodalommal szemben bizonyítja, hogy a híres *Lettre d'un ministre de Pologne*-t nem Ráday Pál, hanem Brenner Antal szepesi prépost írta. — A folyóiratokat és pamfleteket bemutató fejezetben több igen színes francia írói egyéniséggel ismerkedünk meg. Eustache Le Noble *De l'Aigle roy des Grues* c. 1705-ben írt magyarbarát meséjében pl. nyíltan céloz a költő Zrínyi orgyilkos megöletésére (355. l.). A Habsburg-propaganda 1711-es dicsekvésével Jonathan Swift, a nagy angol satirikus száll szembe, s kijelenti: „a császár teljességgel leigázott és rabszolgaságba döntött egy szerencsétlen népet” (386. l.). — A „Magyarország a korabeli francia földrajzi és történelmi irodalomban” c. fejezet szintén gazdag a magyar kutatás számára forrás értékű anyagban. Nagyon jelentős ebben az irodalomban a magyarságról kialakult *klisé*, amely legelőször Pierre d'Avity 1614-ben megjelent

művében található: forrása főként a magyarországi humanista irodalom volt, pl. W. Lazius műve. Ezt a sematikus képet leginkább L. Moréri híres lexikona terjesztette. Ehhez azt tehetnénk hozzá, hogy az európai magyarság-képnek nemcsak francia forrásai vannak: Turóczi-Trostler József kutatásai alapján említhetnénk Th. Lansius *Consultatio*ját (1613) és M. Schödel *Disquisition*ját, amelyekben ugyanazt a toposzt látjuk viszont, mint a franciáknál.

A monográfia utolsó fejezete Rákóczi Ferenc ideológiáját állítja bele az európai eszmék sodrába, korszerűségüket vizsgálja. Ez a politikai elképzelés kétségkívül feudális-nemesi az idegen centralizációval szemben, de lényegében a nemzeti abszolutizmus felé tör utat. Rákóczinak Machiavelli és Justus Lipsius voltak fiatalkori olvasmányai, Fénelon erősen hatott rá, Bossuet-t sűrűn idézi (*Politique tirée de l'Écriture Sainte*), a hazai hagyományból Rákóczi István király *Intelmeire* és az *Aranybullára* támaszkodik. Elképzelését „paternális királyság”-nak lehetne nevezni, az abszolút hatalmat a janzenizmus mély felelősségérzetével hirdeti. „Rákóczi politikai felfogása — mindent összevetve közel áll a felvilágosult abszolutizmushoz” — írja a szerző (455. l.), de jegyzetében hozzáteszi, hogy a hazai abszolutizmus értelmezéséhez még további kutatások szükségesek. Magunk is úgy véljük, hogy Rákóczi vallásos fogantatású politikai ideológiája és a II. Frigyes — II. József-féle praktikus reformerek gondolkodása között elég jelentékeny különbség is van. Ez utóbbiak már vallásos megfontolásoktól jórészt függetlenül cselekedtek. A magyar abszolutizmus vonatkozásában helyes lenne még Zrínyi Miklós politikai eszméinek Rákóczira gyakorolt hatását is vizsgálni.

Kőpeczi Béla monográfiája több mint másfél évtizedes alapos, minden részletre kiterjedő kutató és feldolgozó munka kitűnő eredménye. Anyagának újszerűségével és bőségével, a feldolgozás módszertani érettségével, világos szerkezetével, írói veretű stílusával az irodalomtudomány számára is gazdagodást jelent, s hasznosan szolgálja magyar XVIII. századunk jobb megértését.

Bán Imre

A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC LEVELESTÁRA

IV. köt. Összeállította, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta: V. Waldapfel Eszter. Bp. 1965. Gondolat K. 601 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai. LIII.)

A V. Waldapfel Eszter szerkesztette fontos forráskiadvány befejező kötete éppen egy évtizedet váratott magára. Az előző, 1950 és 1955 között megjelent három kötet nem kellett visszhangot az irodalomtörténeti szakfolyóiratok hasábjain — noha erre több okból

is érdemes lett volna. Mindenekelőtt azért, mert annak a több mint 1000 levélnek, amelyet a gyűjtemény négy kötete magába foglal, bizonyos hányada — többnyire írók személye révén, ritkábban egyéb tartalmi vonatkozások folytán — közvetlenül érinti az